

В связи с отсутствием достаточного объема лексикографической информации в крымскотатарской лингвистике вышеуказанные модули «Синонимия», «Антонимия», «Фразеология» будут формироваться по мере накопления фактического материала. Теоретическим источником электронного словаря являются оригинальные научные труды А. Меметова по современной крымскотатарской лингвистике [10]

Основу генерального реестра системы составят: орфографический словарь А. Меметова [11], существующие русско-крымскотатарский и крымскотатарско-русский словари, толковые словари русского языка. Один щелчок mouse 1 вызывает зону словарной статьи-модуль «Крымскотатарский язык», который содержит перевод запрашиваемой единицы на русском языке (например, путь 1: генеральный реестр → «Крымскотатарский язык» → «Словоизменение» → «Синонимия» → «Антонимия» → «Фразеология» → «Синтаксис» (см. приложение)).

Двойной щелчок mouse 1 по слову в главном реестре включает систему автоматизированного поиска заданного элемента на крымскотатарском языке в корпусе электронных текстов – «Контекст», что повышает познавательную ценность словаря в целом (например, путь 2: генеральный реестр → «Контекст»).

Таким образом, прогнозируемая версия электронного двуязычного словаря лингвистических соответствий охватит материал, необходимый для овладения богатством крымскотатарского языка. Он предназначается для учащихся и преподавателей крымскотатарского языка. Однако словарем могут воспользоваться студенты, аспиранты, переводчики и все, кто интересуется крымскотатарским языком.

Источники и литература

1. Філософський енциклопедичний словник. – Київ: Абрис, 2002.
2. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии. В кн.: Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974.
3. Убин И.И. автоматический словарь как средство автоматизации лексикографических работ// Теория и практика научно-технической лексикографии: Сб. научн. Статей. – М.: Рус. яз., 1988.
4. Современный русский язык. Теоретический курс. Лексикология/ Новиков Л.А. и др. – Ч.2. – М.: Рус. яз., 1987.
5. Лексикография//Лингвистический энциклопедический словарь/ Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: СЭ, 1990.
6. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие.- Изд. 2-е, исправленное. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 360с.
7. Дикарева С.С., Дроздова С.А. Лингвистика и информатика. – Симферополь: ТНУ им. В.И. Вернадского, 2005. – 66с.
8. Модуль// Кубрякова Е.С., Демьянков В.З. и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Фил. фак. МГУ, 1997.
9. Широков В.А., Бугаков О.В., Грязнухіна Т.О. и др. Корпусна лінгвістика. – Київ: Довіра, 2005.
10. Меметов А. Земаневий кырымтатар тили.– Симферополь: Крымчупедгиз, 2006. – 320с.
11. Кырымтатар тилининъ имля лугъаты.– Симферополь: Крымчупедгиз, 2006. – 152с.

Боть Л.П. Малишева О.І.

ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ: ІСТОРІЯ ТА НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спостереження над мовленням дитини проводилися ще з давніх часів. Однак конструктивні дослідження стали можливими з моменту, коли за дитячим мовленням визнали статус явища, яке відмінне від дорослого мовлення. Такий напрямок набув реальності, коли „теоретики дитинства” дитину почали сприймати інакше, ніж дорослого, а аналіз розвитку мовленнєвої діяльності в онтогенезі почали розглядати спираючись на твердження, що дитяче мовлення – це „не напівдоросле мовлення” [9, с. 195], а особлива система з певним набором правил, що варіюються від одного періоду до іншого.

Для української лінгвістики питання вивчення дитячого мовлення є особливо **актуальним**, оскільки, по-перше, є ґрунтовна теоретична й практична база комплексного та глибокого вивчення онтолінгвістики, яку підготували зарубіжні науковці, а, з іншого боку, українські мовознавці, які працювали над цією проблемою, матеріалом своїх досліджень в переважній більшості обирали російську, англійську та французьку мови.

Дослідження сучасних проблем українського дитячого мовлення вимагає чіткого простеження історії та тенденцій вивчення питань онтолінгвістики, тому **мета** нашого дослідження – аналіз хронологічних етапів та напрямків вивчення мовлення дітей.

Питанням досліджуваної проблеми присвячені публікації російських та українських лінгвістів. Зокрема, А.О.Залевська, враховуючи динаміку розвитку психолінгвістичного напрямку в аналізі мовлення дітей, пропонує виділити три основні періоди [6, с.81-94]. Іванова І.С. досліджуючи стан вивчення дитячого мовлення російськими мовознавцями у другій половині XIX – початку XX ст., зауважує, що онтолінгвістика буд. одним з провідних напрямків лінгвістики XIX ст. [8, с.222-235]. Українська дослідниця О.О.Рульова розглядає світові тенденції вивчення дитячого мовлення [14, с.159-167].

Перші лінгвістичні систематичні розвідки дитячого мовлення з’явилися у Німеччині, коли Д.Тідеманн у 1787 році опублікував працю про розвиток мовлення свого сина.

У другій половині XIX ст. вивчення дитячого мовлення науковці безпосередньо пов’язують із проблемою походження мови. Цьому сприяло виникнення теорії Дарвіна, згідно з якою індивід у своєму розвитку

ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ: ІСТОРІЯ ТА НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

кові повторює історію людства. Дослідники у наукових працях підтверджували гіпотезу, що процес походження мовлення повторює процес мовленнєвого розвитку дитини (онтогенез), а останній повторює процес історичного розвитку мови (філогенез).

Мовлення дітей дошкільного та деякою мірою шкільного віку вивчали представники експериментальної психології та педагогіки В.Вахтеров, П.Каптерев, Т.Лабунець, Г.Тумін та ін. Вони шукали зв'язки між використанням мовних засобів та розумовими здібностями дитини на певних етапах навчання. Так, В.Вахтеров на підставі власних багаторічних спостережень над своєю донькою зробив спробу дати цілісну картину мовленнєвого розвитку. Він вивчав, як змінюються показники використання частин мови у мовленнєвому потоці дитини протягом дванадцяти років. Такий психолого-педагогічний напрямок у ХХ ст. перейняли П.Блонський, Л.Виготський, М.Жинкін, І.Синиця та інші.

У першій половині ХХ століття серед досліджень мовленнєвого розвитку дітей значне місце займали щоденникові записи. Однією з ґрунтовних праць була книга Клари та Вільгельма Штерн „Die Kindersprache”, матеріалом для якої слугували записи мовлення їхніх дітей Гільзи та Гунтера (Лейциг, 1931). Автори виокремили етапи засвоєння синтаксису, прослідкували процес ускладнення речення – від однослівного речення до складних конструкцій, а також розробили „спеціальну лінгвістику дитячого мовлення” [11, с.180]. З середини 30-х – до другої половини 40-х рр. ХХ ст. А.Грегуар проводив детальне монографічне дослідження розвитку мовлення своїх дітей. У працях щоденникового характеру засвоєння мовлення розглядається як поступове наближення до оволодіння правилами, які дозволятимуть продукувати правильні висловлювання, а саме мовлення дитини зіставляється з положеннями граматики, які вважаються нормативними.

Більшість записів створювалась батьками дітей і стосувалась психологічного плану (Н.І.Гаврилова, М.П.Стакорська, Е.І.Стачинська, Н.А.Менчинська та ін.). Незважаючи на скрупульозність та деталізованість у викладі матеріалу, ці праці залишаються на описовому рівні, не претендуючи на узагальнення, виявлення тенденцій і будь-яких закономірностей. У цих дослідженнях процес оволодіння мовою визначався оточенням і тлумачився як соціальне явище. Такий фенотипічний аспект розвитку мовлення наслідувався порушити Ж.Піаже. Відповідно до його генетичної епістемології (гносеології) сенсомоторний та когнітивний плани сприяють появі перших ознак вербальної поведінки дитини, а процес розвитку мовлення напряму залежить від загального розвитку дитини.

Після низки досліджень, що були присвячені з'ясуванню функції мовлення у дітей, Ж.Піаже робить висновок, що всі розмови дітей можна поділити на дві групи, які можна назвати егоцентричне та соціалізоване мовлення. Конститутивним досягненням Ж.Піаже стало відкриття егоцентризму дитини. Науковець описав три види егоцентричного мовлення:

1) ехололія (повторення) – дитина у віці 1-2 років повторює склади та слова заради задоволення говорити. Така гра слів – це, як зазначає Ж.Піаже, залишок дитячого белькотіння, що не містить комунікативного елемента, і є однією з категорій егоцентричного мовлення [13, с.18];

2) монолог – діти 3-4 років думають і діють егоцентрично, вони не цікавляться тим, чи слухають їх, вони не чекають відповіді. „Дитина розмовляє сама з собою, неначе вона думає вголос. Вона ні до кого не звертається” [13, с.21];

3) дуальний або колективний монолог – головною ознакою цього періоду Ж.Піаже вважав відсутність соціальної функції слова.

Під поняттям егоцентричне мовлення Ж.Піаже розумів мовлення, яке насамперед відрізняється своїми функціями. „Мовлення егоцентричне, – зазначає Піаже, – в першу чергу тому, що дитина говорить тільки про себе, так ніби вона голосно розмірковує” [13, с. 17]. На думку вченого, дитина не може підтримувати діалог з дорослим, оскільки вона ще не здатна приймати погляди партнера, які можуть відрізнятись від її власних; дитяче мовлення егоцентричне насамперед тому, що дитина до певного віку передає інформацію тільки зі своєї позиції і не намагається проаналізувати думки й міркування партнера по комунікації. Таке трактування егоцентричного мовлення зустріло багато протиріч (А.Айзеке, Ш.Бюлер, Л.Виготський, В.Штерн та ін.), які були враховані Ж.Піаже для уточнення феномену егоцентризму.

У праці „Мислення і мова” Л.Виготський критично аналізує теорію відомого європейського психолога Жана Піаже. На його думку, Ж.Піаже використовував застарілий підхід і розглядав розвиток дитини абстрактно, поза соціальною та культурною сферами; початкові ж функції мовлення дитини – це „встановлення контакту з оточуючими, насамперед дорослими, та функції повідомлення, соціального зв'язку, завдяки яким відбувається вплив на оточуючих як з боку дорослих, так і з боку дитини” [9, с.145]. Вчений визнавав, що мовлення потрібно досліджувати тільки співвідносно з навколишнім світом та свідомістю людини.

Л.Виготський, критично переосмисливши теорію Ж.Піаже, вважав, що розвиток дитячого мислення здійснюється не від індивідуального до соціалізованого, а від соціального до індивідуального [3, с.324], тому в егоцентричному мовленні вчений вбачав перехідну стадію в розвитку мовлення від зовнішнього до внутрішнього. Цим положенням він першим намітив підхід до проблеми походження внутрішнього мовлення. В спрощеному варіанті цю гіпотезу Л.Виготського можна подати таким чином:

- соціальне мовлення;
- егоцентричне мовлення;
- внутрішнє мовлення.

Поняття „егоцентричне мовлення” в теоріях цих двох авторів має різний зміст. В теорії Ж.Піаже до егоцентричного мовлення відносяться і повторення слів та складів, і коментування, що використовує дитина для своїх дій, і „колективні монологи”, які за умови присутності партнера не вимагають його розуміння.

Для Л.Виготського егоцентризм репрезентується мовленням, що супроводжує розв'язання завдань (вчений констатує, що за умови підвищення складності завдання, у дитини збільшується потенціал до оволодіння цим мовленням). Отже, різниця в тлумаченні терміну „єгоцентричне мовлення” пояснюється неоднозначністю явищ, про які говорять науковці.

На сьогодні, незважаючи на те, що школа Л.Виготського довгий час займала провідні ролі, ці дві концепції (Ж.Піаже та Л.Виготського) мають рівні позиції і мирно співіснують у переконаннях науковців.

Вирішальний внесок у розвиток власне лінгвістичних аспектів вивчення дитячого мовлення зробив О.М.Гвоздев. У 1927 році була опублікована перша стаття „Засвоєння дитиною рідної мови”, у якій вчений узагальнено виклав спостереження над мовленням дитини. Найважливіші праці зібрані у книзі „Вопросы изучения детской речи” (1961), а неопубліковані матеріали під редакцією О.Сиротиніної вийшли 1980 року під назвою „От первого года до первого класса”.

Протягом багатьох років (1921 – 1929) О.Гвоздев записував висловлювання свого сина. Записи проводилися послідовно, а потім оброблялися за трьома напрямками: фонетика, синтаксис і морфологія, збагачення словникового запасу і супроводжувалися лінгвістичними коментарями. Основний задум О.Гвоздева – проаналізувати процеси оволодіння мовою та мовленням в дитячому віці, глибше збагнути закономірності мови й зрозуміти перспективи її розвитку.

Дослідження О.Гвоздева охоплюють весь період мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку; один із його висновків стосується „мовленнєвої готовності” дитини до навчання у школі. Він зазначає: „В цей час дитина вже на такому рівні оволодіває складною системою граматики, включаючи тонкощі синтаксису та морфології, що засвоювана мова стає для неї дійсно рідною і насправді досконалим засобом для мислення та спілкування” [4, с.215].

Потрібно зазначити, що в кінці 20-х на початку 30-х років почався етап крос-секційних студій, який змінив період „одиночного” лонгїтуду, що був заснований на щоденниковій фіксації мовлення однієї дитини. Зіставлення зразків мовлення декількох дітей допускало використання різноманітних статистичних методів; стало ймовірним проведення заздалегідь спланованих досліджень, які давали можливість спрямовувати мовленнєву діяльність дитини в потрібний для експериментатора бік. Цей напрямок у вивченні дитячого мовлення представлено іменами Ф.Афонського, Д.Маккарті, М.Рибнікова, М.Рибнікової.

На жаль, починаючи з середини 30-х років ХХ ст. кількість досліджень, присвячених дитячому мовленню, помітно зменшилась. Це було пов'язано із заборонаю застосовувати методи психотехніки та тестування, офіційні ідеологи посилили критику на праці деяких провідних психологів (у немильсть потрапили також роботи Л.Виготського), ставилось завдання зробити психологію матеріалістичною наукою й докорінно перебудувати її на основі вчень І.М.Сеченова та І.П.Павлова. На педологію – течію психології та педагогіки, в якій стверджувалося, що долю дитини в першу чергу визначає спадковість та вплив суспільного середовища, наклалося вето. До кінця 50-х років учені змушені були описувати всі форми людської поведінки, зокрема й мовлення, за допомогою понять про другу сигнальну систему, тобто не виходячи за межі теорії вищої нервової діяльності академіка І.Павлова.

До початку 60-х рр. було напрацьовано велику кількість робіт з проблем дитячого мовлення. Постало питання віднайти такий науковий підхід, який дозволив би узагальнити напрацьовані дослідження й створити теорію, що з'ясуватиме внутрішні механізми функціонування та розвитку дитячого мовлення. З цього часу розпочинається період „лонгїтудних зрізових студій” (Цейтлин С.Н.), який представляє собою деякий синтез методологічних досягнень двох попередніх періодів („щоденникових” та „крос-секційних студій”). На зміну щоденникам прийшли документальні записи мовлення дитини, які проводились із заздалегідь визначеними часовими інтервалами. „Це теж був лонгїтуд, але в ньому не існувало випадковості й фрагментарності” [18, с.9].

Дитяче мовлення обирають за об'єкт дослідження психологи, психолінгвісти, лінгвісти, використовуючи при цьому свої, специфічні, методи, концентруючи увагу на якомусь одному аспекті цього складного явища.

Психологів мовлення цікавить насамперед як феномен, що тісно пов'язується з психікою людини. Мовлення розглядалось не абстрактно, а у зв'язку з загальною діяльністю людини, що спрямована на активну взаємодію з оточуючим світом, тобто як діяльність, яка на певному етапі розвитку дитини стає провідною. Психологічний підхід до вивчення дитячого мовлення розкриває фізіологічні процеси, які закладені в основу засвоєння мовлення дитиною.

У праці А.Залевської одним із курсів вивчення дитячого мовлення в 50-80-х рр. ХХ ст. зазначено психолінгвістичний напрямок [6, с.83]. Цей підхід має ряд особливостей. Дитяче мовлення психолінгвістами вивчається не як матеріал для пізнання психічних процесів, а як засіб, основна функція якого – комунікативна, і цим визначається коло досліджуваних питань: мовленнєвий розвиток дитини під впливом поставлених суспільством потреб спілкування, етапи онтогенезу мовлення, оволодіння спілкуванням в онтогенезі, проблема сприймання й розуміння мовлення та інші.

Якщо лінгвістичні дослідження дитячого мовлення більш уважні до мовлення як лінгвістичного феномена (хоч у межах таких досліджень неможливо розв'язати важливі питання, які стосуються мовленнєвого розвитку дитини, механізмів оволодіння мовою), то психолінгвістика, займаючись вивченням мовленнєвої діяльності дитини, починаючи з моменту її народження, і закінчуючи результатом – фактом сприймання й розуміння „мовленнєвої продукції” [2, с.42], детально не описує мовні засоби дитячого мовлення, оскільки у фокусі досліджуваних нею питань мовлення розглядається у контексті психічних процесів. Звідси впливає й один із недоліків психолінгвістичного підходу до вивчення дитячого мовлення – з метою підтвердження якоїсь гіпотези, психолінгвісти проводять штучні експерименти, які спрямовані на отримання об-

меженого мовленнєвого матеріалу.

Найбільш розповсюджена психолінгвістична трактовка дитячого мовлення зводилась до встановлення послідовності появи у висловлюваннях дітей тих чи інших одиниць і конструкцій та до кількісних підрахунків різноманітних класів слів дітей різного віку. О.Леонтьєв зауважує, що надзвичайно малочисельними є праці, „де розвиток мовленнєвих здібностей дитини розуміється як послідовна будова багаторівневої системи” [10, с.8].

Психолінгвістичний підхід, що синтетично поєднав психологічний, психофізіологічний, лінгвістичний, а також культурно-історичний підходи, дозволив найбільш адекватно змоделювати процеси, закладені в основі теорії мовленнєвої діяльності, яка вивчала всі прояви мовленнєвої поведінки носія мови.

Становлення комунікативної лінгвістики, яке почалося у другій половині ХХ ст., сприяло повороту мовознавства до проблем живого спілкування, мовленнєвої діяльності з урахуванням різноманітних факторів. Однією з найбільш типових і самобутніх рис онтолінгвістики є висока міра конкретно-ситуативної обумовленості дитячого висловлювання, тому без опису ситуації, у якій відбувається мовленнєвий акт і яка стає складовою частиною комунікації, неможливо об'єктивно досліджувати мовлення дітей. Науковці розуміли, що вивчення дитячого мовлення повинно принципово відрізнитися від традиційних лінгвістичних досліджень сформованого мовлення. З'явилися праці присвячені „опису задумів, які передаються за допомогою перших мовленнєвих актів дитини” (Дж. Брунер), аналізу комунікативних функцій дитячих висловлювань (О.М. Шахнарвич, В.М. Овчинніков), дитячій комунікації, що розглядалася з урахуванням усіх аспектів та засобів спілкування (Н.І. Лепська). У сучасних мовознавчих студіях закріпилася міжнародна співпраця в галузі онтолінгвістики. Це відбувається завдяки зусиллям Міжнародної асоціації з вивчення дитячого мовлення (IASCL), яка об'єднує науковців із різних країн.

Потрібно зазначити, що в українському мовознавстві першою розвідкою дитячого мовлення вважається праця І.Я.Франка „Дітські слова в українській мові” [17, с.123–126].

У сучасній українській лінгвістиці до дитячого мовлення підходять як до особливого етапу онтогенетичного розвитку мовлення. Його розглядають у розрізі багатьох площин. Над питаннями номінативної діяльності в онтогенезі мовлення займаються О.С.Снітко, І.В.Сухан, О.О.Ркульова. Ними описано номінативні одиниці, складено типологію дитячих номінацій. [16; 15]. Специфіку фольклорності дітей різного віку аналізують Т.С.Бакіна, Н.В.Зозуля, Н.Я.Дзюбишина-Мельник [1; 7; 5]. О.Ю.Моїсеєнко на матеріалі сучасної англійської мови розглядає дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення [12].

Отже, мовлення дитини як вихідна точка для розв'язання багатьох теоретичних і практичних завдань, зв'язаних з проблемами виникнення й розвитку людського мовлення, його викладання, вже багато років привертає увагу лінгвістів, психологів, педагогів, психолінгвістів. Кожен новий напрямок дослідження дитячого мовлення, переймаючи попередні теоретичні підґрунтя та результати експериментів, вносить своє бачення в аналіз питань онтолінгвістики.

Аналіз мовленнєвих актів, які найбільш характерні для мовлення дітей у різних ситуаціях спілкування, може бути перспективою наших подальших досліджень.

Джерела та література

1. Бакіна Т.С. Сучасний фольклор школярів (Особливості творення й побутування): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. – К., 1997. — 24с.
2. Вайнштейн А.М. Принципы и методика лингвистического описания детской речи // Детская речь и пути ее совершенствования. Мужвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск, 1989. – С.42.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь //Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 2. Проблемы общей психологи/ Под ред В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1982 – 504 с.
4. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. – М.: Изд-во АПН СССР. – 1961. – 471 с.
5. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Художне слово в устах дитини // Культура слова. – К., 1996. – Вип. 48-49. – С.155-160.
6. Залевская А.А. Психолингвистика: пути, итоги, перспективы // Вопросы языкознания. – 1998. - №6. – С.81-94.
7. Зозуля Н.В. Роль экспресивності дитячого фольклору у формуванні мовної особистості дитини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – К., 2002. – 17 с.
8. Иванова И.С. Начало изучения детской речи в русской лингвистической традиции (вторая половина XIX - начало XX в.) // Язык и речевая деятельность. – СПб.: Изд-во СПб. Ун-та, 1999. – Т.2. – С.222-235.
9. Кубрякова Е.С. Онтогенез языковой способности и ее структура // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – 240 с.
10. Леонтьев А.А. Основные направления прикладной психолингвистики в СССР// Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолингвистики. – М.: Наука, 1972. – С.7 – 24.
11. Львов М.Р. Основы теории речи. – М.: Академия. – 2000. – 240 с.
12. Моїсеєнко О.Ю. Дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 1999. – 20с.
13. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 527с.
14. Рудёва Е.А. Некоторые тенденции изучения детской речи в зарубежных гуманитарных науках // Записки з романо-германської філології / Під ред. І.М. Колегаєвої. Вип.5. – Одеса: Лат стар, 1999. – С.159 – 167.
15. Рудёва Е.А. Номинативный аспект детской речи (на материале французского, греческого, английского

- и украинского языков): Дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.12. – Одеса, 2002. – 174 с.
16. Снитко Е.С., Сухан И.В. Типы номинативной деятельности в онтогенезе речи // Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури: Темат. зб. наук. праць / Під ред. Н.Ф.Зайченко та ін. – К.: ІСДО, 1993. – С.35-39.
  17. Франко І.Я. Дітські слова в українській мові // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976-1986. – Т.26. – С.123-126.
  18. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

Бояркина Н.В.

О СИНТЕТИЧЕСКОЙ ПРИРОДЕ ЭСТЕТИЗМА КОНСТАНТИНА ЛЕОНТЬЕВА

Леонтьевский эстетизм трактуется в качестве общего места. Стержневая проблема творчества «первого и последнего русского эстета» теряет глубину и каждый раз дает «пробуксовку». «Шестеренка» исследовательской мысли парадоксальным образом прокручивается, не в силах зацепиться, для выхода на новый виток осмысления, за уже выработанные леонтьевскими остротами и выпуклыми формулами. Какими, например, являются высказывания Ник.Бердяева – одного из внимательнейших читателей Конст.Леонтьева, который за леонтьевскими эстетическими оценками закрепляет «характер целостных духовных оценок». Трактовки в этом духе (К.Долгов, Ю.Иваск, Г.Модри) не единичны, но они все равно повисают в воздухе, никак не коррелируя с другого рода пониманием природы эстетизма «русского Ницше», утвержденным в формуле «эстетический аморализм». Этому искажению, введенному в оборот С.Франком, и обязано превращение сложной темы в общее место.

Формула «эстетический аморализм» – это приговор, потому что в ней ничего не нужно объяснять, и несколько цитат из одного леонтьевского романа одного его героя оказывается достаточным, чтобы в этой теме поставить точку. Речь идет о романе «В своем краю», один из главных героев которого Василий Милькеев делает ряд высказываний, превращенных впоследствии в «заповеди» леонтьевского «хищного» эстетизма, а именно: мораль – ресурс бездарности, нравственность только уголок прекрасного, прекрасным можно оправдать насилие и др.

Очевидно, что неправильно – ни исправлять автора, ни тем более заключать теорию эстетизма – ядро его философии и мировоззрения – в набор фраз Милькеева – вовсе не любимого, не идеального героя (каким автор, например, хотел создать Матвеева), опять же, раннего, не любимого романа «В своем краю», который он не считал программным или лучшим своим произведением.

Чтобы леонтьевскому не оперировать взаимоисключающими парадоксами «художника мысли», необходимо изучение диалектики синтетической формулы «эстетический морализм», ни одной составляющей которой невозможно пожертвовать без ущерба для понимания смысла леонтьевского эстетизма, с привлечением всех художественных текстов, в которых писательская мысль движется по спирали – от идеи единства внешней и внутренней красоты («Лето на хуторе», 1852-54, «Второй брак», 1860, «В своем краю», 1864) к идее синтеза красоты и нравственности («Подлипки», 1853-61, «Египетский голубь», 1880-82), эстетического и религиозного начал («Египетский голубь», 1880-82, «Одиссей Полихрониадес», 1873-78).

В повестях раннего периода мыслитель закладывает неизменный фундамент своей эстетики: устанавливает приоритет внутреннего над внешним, закрепляет за внутренним важнейшую функцию преобразования внешнего; констатирует требование соответствия внешнего внутреннему и таким образом закладывает центральную проблему своего творчества – проблему цельной человеческой личности.

Преображающая функция внутренней красоты восстанавливается на основе анализа леонтьевской повести «Второй брак» (1860). Ее смысл вполне иллюстрирует высказывание автора о том, что «красота приедается», а «любовь и блаженство даже не таких красивых могут делать прекрасными» [6, с.345] (курсив мой – Н.Б.).

Красота Новосильской в романе «В своем краю» того же характера, что и описанная в повести «Второй брак». Катерина Николаевна говорит о себе: «Я прежде думала, что я урод, такая большая, черная, худая; и братья дома смеялись надо мной, все звали меня "вороной" и "madam фон Амстердам" – это тогда великаншу показывали за деньги, а вороной звали за то, что я была бестактна, что меня всякий мог обмануть. И после этих всех мелочей, понимаете, везде на меня все любят; в Рим мы въезжали в самый карнавал, в коляске... так итальянцы кричали: "как она красива"!» [4, с.68]. Красивой ее делала любовь мужа, счастье любить и быть любимой, а не внешние данные.

В повести «Лето на хуторе» (1855) «первый и последний русский эстет» задекларировал *требование соответствия внешнего внутреннему*.

В произведении писатель подошел к проблеме красоты с другой стороны. Если герой «Второго брака» Герсфельд в своем сближении с Додо двигался от внутреннего содержания к внешней форме, то привязанность Василькова к Маше началась с «обоготворения» ее внешности. Однако честного и возвышенного учителя латыни, который «умел побеждать в себе порочные наклонности», не могло удовлетворить одно «богатство внешних форм». Он желает, чтобы нравственность Маши соответствовала ее наружности. В исходе единстве и убеждается герой, написавший идиллическую повесть с персонажами, которых отличает первозданная цельность.